

Process-mapping of the experiential entrepreneurial learning approach to student enterprise development; socio-economic empowerment of students in the path of the Islamic-Iranian model of progress

Mohammad Sharif Sharifzadeh^{1*}, Gholamhossein Abdollahzadeh¹,
Fatemeh Rajabian Gharib²

¹ Department of Agricultural Extension and Education, Faculty of Agricultural Management, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran, Email: sharifsharifzadeh@gmail.com

² Department of Agricultural Extension and Education, Faculty of Agricultural Engineering and Rural Development, Agricultural Sciences and Natural Resources University of Khuzestan, Ahvaz, Iran.

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Full Paper	The current disregard for students' economic circumstances during higher education has led to their inability to generate income. Consequently, they rely on others and are excluded from active participation in socio-economic matters, leading to social passivity and indifference. This study aims to address this issue by establishing a mechanism that strengthens the student economy, integrating it into the national economy as a knowledge-based and innovative component that fosters experiential learning. To achieve this, the research maps the process of student enterprises through document analysis and identifies necessary support for entrepreneur students through semi-structured interviews conducted using the serial focus group method. The sample size comprised 22 participants, and data collection continued until theoretical saturation or the usefulness threshold was reached. Qualitative content analysis was then employed to analyze the data, resulting in the identification of 30 representative conceptual propositions for advancing student enterprises as a mechanism of student socio-economic empowerment. In conclusion, based on the research findings, it is highly recommended to enhance the support system for student entrepreneurs in order to foster their success. This can be achieved by implementing various measures such as improving access to seed capital, business consulting services, laboratory facilities, and mentoring programs.
Article history: Received: 05.10.2023 Revised: 04.12.2023 Accepted: 24.12.2023	
Keywords: experiential learning Student enterprise development Student economic empowerment	

Cite this article: Sharifzadeh, M.Sh., Abdollahzadeh, Gh., Rajabian Gharib, F. 2025. Process-mapping of the experiential entrepreneurial learning approach to student enterprise development; socio-economic empowerment of students in the path of the Islamic-Iranian model of progress. *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 12 (1), 51-68.

فرآیند نکاشت رهیافت یادگیری کارآفرینانه تجربی توسعه کسب و کارهای دانشجویی؛ توانمندسازی اقتصادی - اجتماعی دانشجویان در مسیر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

محمد شریف شریف‌زاده^{۱*}، غلامحسین عبدالله‌زاده^۱، فاطمه رجیبان غریب^۲

^۱ گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران، رایانامه: sharifsharifzadeh@gmail.com

^۲ گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده مهندسی زراعی و عمران روستایی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، اهواز، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	عدم اهتمام به شرایط اقتصادی دانشجویان، موجب شده است آن‌ها در دوره تحصیل از کسب درآمد به‌منظور تأمین هزینه‌های فعالیت‌های آموزشی، فناوری و کسب و کار محروم شده و تبدیل به یک قشر اجتماعی مصرف‌کننده و وابسته شوند که نتیجه آن عدم مشارکت جدی در امور اقتصادی و اجتماعی جامعه، انفعال و جاماندگی اجتماعی از زیست اجتماعی واقعی بوده است؛ بنابراین، تدبیر سازوکاری برای تقویت اقتصاد دانشجویی به‌عنوان بخشی از اقتصاد ملی که ظرفیت دانش‌بنیانی و نوآوری را دارد و می‌تواند موجب یادگیری تجربی حین تحصیل باشد، ضروری می‌شود. در این تحقیق، در گام نخست به شیوه مرور اسنادی، به نکاشت فرآیند سازوکار کسب و کارهای دانشجویی پرداخته شد. در گام دوم، با هدف شناسایی حمایت‌های مورد نیاز از دانشجویان کارآفرین، به روش گروه کانونی سریالی از مصاحبه نیمه ساختاریافته برای گردآوری داده‌های کیفی میدانی بهره گرفته شد. در این مرحله، انداز نمونه و فرآیند گردآوری اطلاعات تا سطح اشباع نظری یا آستانه سودمندی اطلاعات در دسترس ادامه یافت و در مجموع، با ۲۲ نفر مصاحبه انجام گرفت. تحلیل داده‌ها به شیوه تحلیل محتوای کیفی صورت گرفت. یافته‌ها منجر به شناسایی ۳۰ گزاره مفهومی نمایای ملزومات توسعه کسب و کارهای دانشجویی به عنوان سازوکار توانمندسازی اجتماعی - اقتصادی دانشجویان ارائه شد. در پایان، بر اساس یافته‌های تحقیق، تقویت نظام حمایتی از دانشجویان کارآفرین به منظور ارتقای موفقیت آنها پیشنهاد می‌شود. این امر می‌تواند با اجرای اقدامات مختلف مانند بهبود دسترسی به سرمایه اولیه، خدمات مشاوره کسب و کار، امکانات آزمایشگاهی و برنامه‌های راهبری یا منتورینگ محقق شود.
واژه‌های کلیدی: یادگیری تجربی کسب و کارآفرینی دانشجویی توانمندسازی اقتصادی دانشجویان	

استناد: شریف‌زاده، محمد شریف؛ عبدالله‌زاده، غلامحسین؛ رجیبان غریب، فاطمه. (۱۴۰۴). فرآیند نکاشت رهیافت یادگیری کارآفرینانه تجربی توسعه کسب و کارهای دانشجویی؛ توانمندسازی اقتصادی - اجتماعی دانشجویان در مسیر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. *مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی*، ۱۲ (۱)، ۶۸-۵۱.

مقدمه

بیکاری دانش‌آموختگان کشاورزی یکی از نشانگان ناکارآمدی نظام آموزش عالی کشاورزی است که البته، تکه‌ای از جورچین مسئله توسعه‌نیافتگی بازار کار به شمار می‌رود. این مسئله، فراسوی ریشه‌های آن، نشان می‌دهد دانش‌آموختگانی که می‌توانستند با ورود به بخش کشاورزی باعث پیشرفت، توسعه و خودکفایی شوند، یا در این بخش نتوانستند مشغول به کار شوند و بیکار مانده‌اند و یا به اشتغال در بخش‌های دیگر و شغل‌های کاذب روی آورده‌اند (موحدی و همکاران، ۱۳۸۹). بر پایه‌ی بررسی اسناد و پیمایش‌های موجود، یکی از عمده‌ترین دلایل بیکاری دانش‌آموختگان این بخش را می‌توان نارسایی در آموزش‌های تجربی و کاربردی مناسب (خسروی و سلیمان پور، ۱۳۸۸) و همچنین فقدان توانایی‌های فردی و مهارت‌های لازم برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای کارآفرینانه (متناسب با تخصص دانشگاهی) در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به شمار آورد (شریف‌زاده و عبداله‌زاده، ۱۴۰۱). در این میان مهم‌ترین مهارت مورد نیاز دانشجویان و دانش‌آموختگان کشاورزی برای اشتغال، داشتن تجربه و مهارت علمی و عملی است که باید در برنامه‌های آموزشی دانشگاه لحاظ شود (شهبازی و علی بیگی، ۱۳۸۵) و سرفصل‌ها و محتوای دروس که اکثراً به صورت نظری ارائه می‌شود باید هر چه بیشتر به سمت یادگیری عملی سوق پیدا کند تا مهارت‌های لازم به فراگیران منتقل گردد (موحدی و همکاران، ۱۳۸۹). با این حال آنچه مسلم است، این است که آمادگی برای مهارت‌های عملی و کارآفرینی نباید به دوره بعد از فراغت از تحصیل موکول گردد، بلکه باید طی فرآیند تحصیل، مقدمات این امر فراهم شود (امیری و مرادی، ۱۳۸۷).

تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مستلزم پرورش سرمایه انسانی متناسب با مختصات و

مقتضیات این الگو است. این مهم، نیازمند بهبود فرآیند یاددهی - یادگیری در آموزش عالی، با رویکرد مهیاسازی دانشجویان برای ورود به بازار کار و عرصه زندگی اجتماعی است. در این باره، کسب‌وکارهای دانشجویی، می‌توانند عرصه مناسبی برای یادگیری تجربی دانشجویان در دوران تحصیل باشند، زیرا یکی از مزایای آن‌ها حضور جمعی است که موجب پرورش روحیه‌ی کار گروهی می‌شود (نجات، ۱۳۹۰) و با افزایش اشتغال‌پذیری، آن‌ها را برای ورود به بازار کار مهیا می‌سازند. فعالیت در این کسب‌وکارها، زمینه‌ای برای بروز رفتار کارآفرینانه در بین دانشجویان را فراهم می‌کند، به گونه‌ای که می‌توان انتظار داشت آن‌ها علاوه بر کسب تحرک لازم برای به پایان رساندن موفق تحصیل، رسیدن به هدف یا دستیابی به درجه معینی از شایستگی، کار خود را دنبال می‌کنند و بدین‌سان مسیر شغلی خویش را نه با وقفه و تأخیر پس از دانش‌آموختگی، بلکه در حین تحصیل می‌یابند. فعالیت‌های کسب‌وکار، به‌ویژه از نوع گروهی، با تجمع سرمایه‌های اندک دانشجویان و دانش‌آموختگان در کنار حمایت‌های دانشگاه، می‌تواند یک راهکار مناسب برای افزایش توان خوداشتغالی آن‌ها محسوب گردد. این کسب‌وکارها، در صورت خوشه‌سازی یا ارتقای مقیاس در قالب یک تعاونی دانشجویی یا شرکت‌های دانشگاهی، هسته‌ها و واحدهای فناور می‌توانند زنجیره ارزش نوآوری و فناوری را تکمیل کنند. لازم به ذکر است در این نوشتار از عبارت کسب‌وکارآفرینی در معنای توسعه یک کسب‌وکار بهره گرفته شده تا بر وجه‌ای غالب از فرآیند کارآفرینی، که مستلزم نوآوری مخاطره‌پذیر در قالب احیای کسب‌وکارهای موجود یا راه‌اندازی کسب‌وکار جدید است، تأکید شود. در عمل هم، کارآفرینی در قالب توسعه کسب‌وکار (جلید یا موجود) تجلی می‌یابد. در این بین، کسب‌وکارآفرینی نسبت به مفهوم

کارآفرینی که عموماً با ایجاد کار و اشتغال همترزا پنداشته می‌شود، تمرکز بیشتری بر فرآیند راه‌اندازی و توسعه یک کسب‌وکار دارد و مفهوم نمایاتری برای برداشت مورد نظر از کنش کارآفرینانه دانشجویان به نظر می‌رسد (عبدالله‌زاده و شریف‌زاده، ۱۳۹۷).

بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته در داخل کشور در خصوص تجربه کسب‌وکارآفرینی دانشجویی مربوط به رهیافت تعاونی دانشجویی بوده است؛ این در حالی است که فعالیت در قالب تعاونی بنا بر ملزومات ساختاری و فرآیند مدیریتی، زمینه هم‌زمانی تحصیل و تجربه کسب‌وکار را ممکن است فراهم نکند و به دلیل جمع‌گرایی ناشی از ساختار تعاونی، امکان تنوع و خلاقیت فردی و گروهی محدود شود. در شرایط نبود یا ضعف تجربه کار گروهی و کسب‌وکار، عضویت و فعالیت در قالب تعاونی ممکن است موفق نباشد؛ بنابراین، جستجو برای یافتن رهیافت‌های جدید برای پیشبرد کسب‌وکار آفرینی دانشجویی ضروری می‌کند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر بسیاری از راهبردهای خلاقانه برای ارتقای یادگیری فعال ایجاد شده است، برخی از آن‌ها فراگیران را به کار مشترک با همسالان ترغیب می‌کند. یادگیری مشارکتی یکی از روش‌های یادگیری است که دارای مزایای توانمند اجتماعی و علمی است. گروه‌های یادگیری مشارکتی زمینه را برای فراگیری مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان فراهم می‌کنند. مهارت‌های مختلف رهبری، تصمیم‌گیری، اعتمادسازی و ارتباطات در پرتو یادگیری مشارکتی پرورش می‌یابند. در گذشته، تدریس به شیوه سخنرانی به عنوان یک روش تدریس متداول بسیار مورد استفاده آموزشگران قرار می‌گرفت تا بدون توجه به نیازهای یادگیری دانشجویان، مطالب زیادی به دانشجویان

تحويل داده شود. دانشجویان حداقل میزان تعامل و همکاری با همکلاسی‌های خود و به تبع آن، شانس کمتری برای توسعه مهارت‌های تفکر انتقادی داشتند (Lin et al., 2013). در صورتی که تفکر انتقادی فرآیندی متشکل از قضاوت هدفمند و خودتنظیمی هست که مستلزم تفسیر، تحلیل، ارزیابی و استنتاج است (Facione, 1990)؛ بنابراین، نیاز به رهیافت‌های یادگیری و آموزشی (آموزش در مقام تسهیل یادگیری) بدیل است. از ویژگی‌های رهیافت‌های جدید، فراهم‌سازی فرصت مشارکت فعال در فرآیند یادگیری با انجام نظارت‌شده رفتارهای هدف توأم با بازاندیشی است. تشریک مساعی تعاون‌گونه در یادگیری تجربی موجب می‌شود روحیه کار گروهی در فراگیران ارتقا یابد و در جریان یادگیری، روابط یادگیری هم‌تایانه و جریان مبادله چندسویه بین آنها شکل گیرد (Seow et al., 2019). محور این رهیافت‌ها، یادگیری تجربی است که در آن ایده‌پردازی مبتنی بر شناخت و تشخیص فرصت‌ها با عمل و بازاندیشی در هم آمیخته است (Kolb, 1984). در واقع خلاقیت در کارآفرینی نه از طریق آموزش مرسوم بلکه از طریق یادگیری تجربی پرورش می‌یابد (Gemmell and Kolb, 2013). البته، علاوه بر آموزش، تحقق یادگیری تجربی نیازمند خدمات شتاب‌دهی مرسوم در مراکز نوآوری و فناوری دانشگاهی است (Dobson et al., 2016). بدین منظور، نیاز است از کلاس درس و محیط آموزشی فراتر رفته و تدریس با راهبری کسب‌وکار و منتورینگ پیوند یابد. از این منظر، طرح‌های کسب‌وکار دانشجویی رهیافتی مناسب برای تحقق این انتظارات از آموزش عملگرایانه و اثربخش به شمار می‌رود.

آماده‌سازی دانشجویان به عنوان کارآفرینان بالقوه آینده، توجه زیادی را از سوی بخش‌های خصوصی و دولتی به خود جلب کرده است. با توجه به این موضوع، در نتیجه تلاش‌های هماهنگ، کارآفرینی در

هر سه مرحله در حد متوسط است. اخوان کاظمی و علی بیگی (۱۳۹۲) مهم‌ترین نقاط ضعف تشکیل تعاونی‌های دانشجویی کشاورزی را نداشتن پشتوانه مالی، کمبود ابزار و ماشین‌آلات کشاورزی، نبود کارهای عملی و گروهی در سرفصل برخی دروس کشاورزی و مهم‌ترین تهدیدهای آن را نگرش نامناسب به تعاونی‌ها، نبود سرمایه اولیه، نبود ارتباط میان دانشکده‌های کشاورزی با بخش اجرا و عدم اعتقاد به توانایی‌های دانشجویان ذکر کرده‌اند. همچنین، یافته‌های این مطالعه نشان داد تشکیل تعاونی‌های کشاورزی می‌تواند منجر به کاهش ترس دانشجویان از کارهای عملی، یادگیری ماندگارتر و تقویت توانایی کارکردن دانشجویان با یکدیگر شود؛ اما نداشتن پشتوانه مالی و یا فراهم نشدن سرمایه در زمان لازم، کمبود ابزار و ماشین‌آلات با وجود ابزار و ماشین‌آلات کهنه و مستهلک و عدم تعریف کارهای عملی و گروهی در سرفصل‌های برخی از دروس کشاورزی از مهم‌ترین نقاط ضعف تشکیل و توسعه این گونه تعاونی‌ها به شمار می‌آیند. دسته‌ای دیگر از مطالعات به بررسی تجربیات دانشجویان در حوزه کارآفرینی و راه‌اندازی کسب‌وکارهای دانشجویی پرداخته‌اند. در این خصوص، رستمی و همکاران (۱۳۹۰) به عواملی همچون سخت و طاقت‌فرسا، استرس‌زا و چالش‌برانگیز بودن راه‌اندازی کسب‌وکار، فشارهای روانی-اجتماعی آن، ایجاد تغییر در دانش و نگرش و ماهرشدن و افزایش اعتمادبه‌نفس اشاره کرده‌اند. یکی از راهبردهایی که می‌تواند بارزترین صحنه‌ی یادگیری تجربی در دوران تحصیل باشد، تشکیل تعاونی‌های کشاورزی هست. این تعاونی‌ها فرصت تجربه‌های علمی را برای دانشجویان فراهم می‌کند و سبب ارتقای مهارت‌ها و توانایی‌های آنان می‌شوند (گراوندی و چشمه‌کبودی، ۱۳۹۹). همچنین این تعاونی‌ها، زمینه‌ساز خودباوری و غلبه بر ترس و واهمه از انجام

برنامه درسی برخی دانشگاه‌ها، از جمله دانشگاه مورد مطالعه در قالب یک درس ادغام شده است. با این وجود، هنوز کمبودها و خلأهایی در آموزش و آماده‌سازی کارآفرینان آینده وجود دارد. برای نمونه، یک بررسی دانشگاهی در انگلستان نشان داده است بهره‌گیری از سخنرانان و مربیان مهمان برای پرورش قابلیت دانشجویان در حوزه تجارت، آشنایی با مبانی فکری و عملی کارآفرینی و توسعه مشاغل کوچک در کنار فراهم‌نمودن فرصت یک تجربه تجاری واقعی از جمله برنامه‌ریزی، تامین مالی، توسعه خدمات، بازاریابی و تجارت در شکل‌دهی و مدیریت واقع‌گرایانه چشم‌انداز و انتظارات کارآفرینانه دانشجویان سهمیم بوده است (Hyams-Ssekasi and Caldwell, 2018). در آموزش کارآفرینی، نیاز است هماهنگی و پیوستگی بین «چگونگی» یا روش تدریس اثربخشی، با نتیجه مورد نظر از یادگیری یا «چه چیزی» و گروه هدف یا «چه کسانی» وجود داشته باشد. بر اساس مطالعات صورت گرفته، در حالی که آموزش "درباره" کارآفرینی از طریق مطالعه موردی برای توسعه توانایی شناختی دانشجویان رشته‌های غیربازرگانی به منظور تشخیص فرصت موثر است، در مقابل، یادگیری تجربی یا آموزش "از طریق" کارآفرینی (برای نمونه از طریق طراحی و اجرای یک طرح کسب‌وکار) از جهت توسعه خودکارآمدی آنها سودمندتر ارزیابی شده است (Abd Rahim et al., 2022). بیشتر مطالعات محدود صورت گرفته داخلی در حوزه کسب‌وکارهای دانشجویی در آموزش عالی کشاورزی به تعاونی‌های دانشجویی پرداخته‌اند. در این بین، بر اساس مطالعه یعقوبی فرانی و همکاران (۱۳۹۲)، شایستگی‌های مورد نیاز اشتغال دانش‌آموختگان کشاورزی در بخش تعاون در سه مرحله پیش از تأسیس، تأسیس و راه‌اندازی بررسی و نتیجه گرفته شد میزان بهره‌مندی دانش‌آموختگان در

فعالیت‌های علمی و عملی و پرورش روحیه‌ی مشارکت و تعاون در بین دانشجویان و بسترساز خوداشتغالی و کسب درآمد، پس از فراغت از تحصیل خواهد شد. کار در این تعاونی‌ها به همراه تحصیل در دانشگاه به دانشجویان کمک می‌کند تا خلاق و سازنده شوند. بدین ترتیب دانشجویان خود قسمتی از فرآیند آموزش می‌شوند و رشد شخصی و اجتماعی پیدا می‌کنند. همچنین در این تعاونی‌ها به کارایی، توانمندی و تخصص فنی، علمی و عملی دانشجو نیز توجه می‌شود و برای او این امکان فراهم می‌آید که علاوه بر آموخته‌های نظری در کلاس‌ها و آزمایشگاه‌ها، در زمینه تخصص خود جهت کسب تجربه و مهارت، آموخته‌های عملی را نیز به‌طور واقعی در مزرعه تجربه کند (اخوان کاظمی، ۱۳۹۱). نظر به اهمیت تعاونی‌های دانشجویی به‌عنوان رهیافتی مناسب برای پرورش صلاحیت‌های کارآفرینانه و کاهش بیکاری دانش‌آموختگان نظام آموزش عالی کشور، شیری و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی را با هدف شناسایی فرصت‌های راه‌اندازی تعاونی‌های دانشجویی در دانشگاه ایلام انجام دادند. پس از انجام دو دور مطالعه دلفی، تعداد ۲۶ فرصت برای راه‌اندازی تعاونی‌های دانشجویی در دانشگاه ایلام شناسایی شد که در دو دسته «فرصت‌های راه‌اندازی تعاونی‌های دانشجویی کشاورزی» و «فرصت‌های راه‌اندازی تعاونی‌های دانشجویی خدماتی» طبقه‌بندی شدند. بر اساس نتایج پژوهش مهم‌ترین فرصت‌های راه‌اندازی تعاونی‌های دانشجویی کشاورزی عبارت است از: «تولید، فرآوری، بسته‌بندی و فروش گیاهان دارویی و ادویه‌ها»، «پرورش میوه‌ها، سبزی و صیفی‌جات مزرعه‌ای و گلخانه‌ای»، «پرورش گل و گیاهان زینتی و آپارتمانی» و «فرآوری، بسته‌بندی و توزیع صحیح لبنیات حاصل از گاوداری‌های دانشگاه» بودند.

هر چند در پژوهش‌های پیشین اهمیت و دستاوردهای کارآفرینی دانشجویان و مشارکت آنها در فعالیت‌های کسب‌وکار مورد اشاره قرار گرفته، اما، کمتر سازوکاری مناسب برای تحقق این مشارکت مطرح شده است. این پژوهش می‌تواند از رهگذر نوعی بازانديشي تجربی تجربه‌های زیسته، کسب‌وکارهای دانشجویی را به‌عنوان نوعی رهیافت یادگیری تجربی کارآفرینانه معرفی کند.

روش تحقیق

این پژوهش دانشگاه پژوهانه از منظر گردآوری داده‌ها از نوع میدانی، از نظر کنترل متغیرها از نوع غیرآزمایشی، از جنبه الگوواره، کیفی و از لحاظ هدف، کاربردی با رویکرد تصمیم‌گیرانه به شمار می‌رود. این پژوهش از روش گروه کانونی و تحلیل اسنادی در مرحله اجرا بهره گرفت. هدف از بهره‌گیری از گروه کانونی، جذب دیدگاه‌های متنوع خبرگان و هم‌گرایی آن در یک چارچوب سیاستی و تصمیم‌گیری منسجم در زمانی کوتاه بود. این روش به‌عنوان نوعی گفتگوی گروهی متمرکز ازجمله روش‌های پژوهش کیفی در مطالعات مدیریت محسوب می‌شود. یک گروه کانونی شامل چندین عنصر الزامی نظیر گروه (مركب از ۶ تا ۱۲ نفر)؛ بحث (موضوع مشترک مورد بحث)؛ تسهیلگر یا مدیر (گرداننده بحث) و گزارش یا اطلاعات نهایی است (Ochieng et al., 2018). با توجه به دسته‌بندی‌های ارائه شده از انواع گروه‌های کانونی (اکتشافی، تجربی و بالینی)؛ در این تحقیق از گروه کانونی اکتشافی بهره گرفته شده است که هدف آن کشف مسائل و مشکلات و تعریف و تشریح آنها است. به دلیل برگزاری نشست‌های متوالی گروه کانونی که شامل تدوین، نظارت بر اجرا و بازنگری فرآیند توسعه کسب‌وکار آفرینی دانشجویی بوده است، در این تحقیق گروه کانونی از نوع سریالی بوده است.

گرایی یا مثلث‌بندی، بررسی کدهای استخراج شده توسط اعضای تیم تحقیق، مصاحبه‌شوندگان منتخب و نیز همکاران موجب افزایش روایی و پلایایی نتایج این تحقیق شده است.

یافته‌ها

نگاشت مفهومی فرآیندهای کسب‌وکار آفرینی

دانشجویی: در شکل (۱) فرآیند گردش کار طرح‌های کسب‌وکار آفرینی که مراحل مختلف چرخه عمر کسب‌وکارهای دانشجویی از تدوین طرح کسب‌وکار تا مرحله خروج، انتقال یا تکمیل طرح را شامل می‌شود. همان‌طور که در این شکل مشهود است، این فرآیند به‌گونه‌ای تعریف شده است که از گروه آموزشی شروع می‌شود تا هماهنگی مقتضی بین فرآیند تحصیل و تجربه کسب‌وکار دانشجوی به‌صورت هم‌زمان فراهم شود. درعین‌حال، بهره‌گیری از مشاور تخصصی در نقش راهبر، سبب می‌شود دانش تخصصی در فعالیت‌های کسب‌وکار دانشجویی تلفیق شود و شیوه‌ای از راهبری یا منتورینگ که کل چرخه کسب‌وکار را شامل می‌شود، شکل گیرد.

چرخه کسب‌وکار آفرینی دانشجویی: در ابتدا یک طرح کسب‌وکار در قالب کاربرگی معین توسط تیم متقاضی فعالیت کسب‌وکار تکمیل می‌شود. هر تیم کسب‌وکار می‌باید از بین اعضای هیئت‌علمی در حوزه تخصصی مرتبط با کسب‌وکار، یک نفر را به‌عنوان راهبر کارآفرینی (در تعامل با مشاور کارآفرینی آن گروه/ دانشکده) معرفی کند. راهبر کارآفرینی تیم کسب‌وکار، علاوه بر ارائه خدمات مشاوره‌ای در زمینه امور علمی و فنی و نیز مدیریتی، رایزنی با واحد مربوطه و نیز سایر واحدهای دانشگاه و خارج دانشگاه برای تخصیص فضا و منابع و عرضه کالا و خدمات تیم (بازاریابی) را عهده‌دار است. هر تیم کسب‌وکار می‌تواند در صورت ضرورت، همکارانی را از خارج

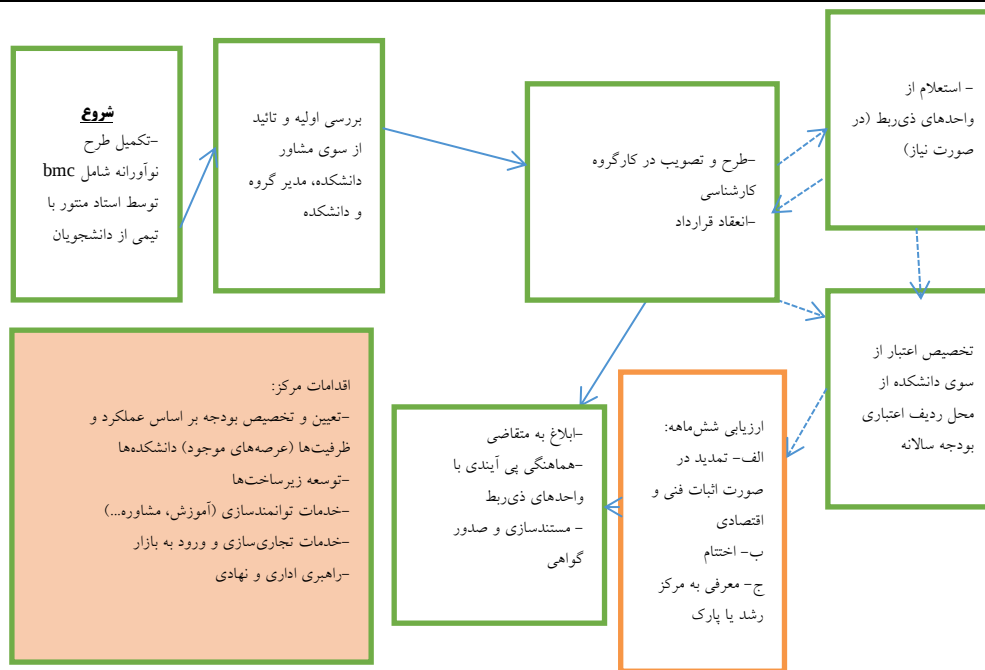
که به لحاظ زمانی، در یک طرح طولی به انجام می‌رسد. گروه هدف این مطالعه به‌صورت هدفمند، شامل اعضای کارگروه کارآفرینی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان تشکیل داده که بر اساس آیین‌نامه مربوطه شامل دست‌اندرکاران زیر بوده است: رئیس دانشگاه، معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه، معاون فرهنگی، اجتماعی و دانشجویی دانشگاه، معاون اداری، مالی و توسعه منابع دانشگاه، معاون پژوهش و فناوری دانشگاه، مدیر امور پژوهشی و ارتباط با صنعت دانشگاه، مدیر مرکز کارآفرینی (به‌عنوان دبیر (تسهیلگر بحث‌ها)، مدیر مرکز رشد، روسای دانشکده‌ها و یک تا سه عضو هیئت‌علمی یا صاحب‌نظر در زمینه کارآفرینی از داخل یا خارج دانشگاه. دلیل تمرکز بر دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، پیشرو بودن این دانشگاه در نهادینه‌سازی فرآیند و زیرساخت‌های سخت و نرم کارآفرینی دانشجویی بوده است. استقبال از این تجربه از سوی دانشجویان به‌گونه‌ای بوده است که دانشگاه چندین مکان مجزا را برای فعالیت کارآفرینی دانشجویی تدارک و تجهیز کرده است: (الف) بوستان کسب‌وکار دانشجویی، (ب) مزرعه نوآفرینی سبز دانشجویی و (ج) مجتمع نوآفرینی دانشجویی (فضای سوله‌ای سرپوشیده). به لحاظ روایی و پایایی با توجه به ماهیت اصلی این تحقیق که از نوع کیفی بوده است و با در نظر گرفتن ملزومات این‌گونه تحقیقات، بهره‌گیری از منابع چندگانه اطلاعاتی؛ شامل اسناد مرتبط (شیوه‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های مصوب و گزارش‌های انتشار یافته)؛ بهره‌گیری از تسهیلگر برای هموارسازی و هدایت بحث به شیوه‌ای تعاملی و دقیق (در چارچوب موضوع بحث) و تداوم آن برای رسیدن به اشباع از نوع داده‌ها، هم‌افزایی یافته‌های حاصل از مباحث نشست‌های متوالی از جمله تدابیری بوده‌اند که به‌قاعده چندجانبه

دانشگاه با ذکر نقش مورد نظر در پیشبرد کار داشته
باشند. در طول عمر چرخه کسب و کار امکان
جایگزین کردن اعضاء به درخواست راهبر کارآفرینی
وجود دارد (جدول ۱).

جدول ۱- چارچوب مفهومی کسب و کار آفرینی دانشجویی

مفهوم	برداشت عملیاتی
کسب و کار آفرینی	فرآیند شکل گیری یک ایده نو، نوشتن طرح کسب و کار، راه اندازی و مدیریت کسب و کار به منظور تولید و عرضه کالا و خدماتی معین به بازار هدف است. کلیه اقدامات عینی و مشهود قابل مستندسازی است که در راستای ایده پردازی و نوآوری، تجاری سازی دانش و فناوری، راه اندازی و مدیریت کسب و کار توسط دانشجویان دانشگاه با راهبری و مشاورت یک یا چند تن از اعضای هیئت علمی به انجام می رسد.
دانشجوی کسب و کار آفرین	دانشجوی شاغل در دوره های مختلف تحصیلی دانشگاه که ایده و فکر جدیدی را از طریق ایجاد یک کسب و کار جدید، توأم با بسیج منابع و پذیرش مخاطره احتمالی (مالی و معنوی) به صورت محصول یا خدمت جدید به بازار عرضه می کند.
طرح کسب و کار دانشجویی	چارچوبی است که کسب و کار آفرین ایده کسب و کار خود را در قالب آن با رویکردی عملیاتی و با جزئیات مورد نظر، شامل بوم و الگوی کسب و کار به منظور راهنمای راه اندازی و مدیریت امور کسب و کار شرح می دهد.
تیم کسب و کار	شامل گروهی از دانشجویان دانشگاه به راهبری یک یا چند نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه است که از طریق تدوین طرح کسب و کار و ارائه آن به تیم متقاضی راه اندازی کسب و کار هستند و یک نفر را از بین خود به عنوان سرپرست یا مباشر معرفی می کنند.
راهبری کارآفرینی (منتورشیپ)	اطلاع رسانی، هدایت، حمایت و مشاوره دهی به دو صورت فردی و گروهی درباره فعالیت ها و رویدادهای کارآفرینی و کسب و کار به دانشجویان است.
راهبر (منتور) کسب و کار آفرینی	یکی از اعضای هیئت علمی هر دانشکده که وظیفه اطلاع رسانی، هدایت، حمایت و مشاورت دهی به دو صورت فردی و گروهی درباره فعالیت ها و رویدادهای کارآفرینی و کسب و کار در زمینه های عمومی و تخصصی آن دانشکده را عهده دار است.
رویداد نوآوری و کارآفرینی	فعالیت های برنامه ریزی شده، رسمی و مصوب با ماهیت آموزشی، پژوهشی و فناوری، اطلاع رسانی، فرهنگی و اجتماعی با موضوعات مرتبط با کارآفرینی و کسب و کار که در قالب کارگاه، میزگرد، نشست کارشناسی و جلسات بحث با دعوت از کارآفرینان خبره، همایش علمی، بازدید و اردو، برپایی نمایشگاه، بازارچه، جشنواره، رویدادهای ایده پردازی و نظایر آن در داخل و خارج دانشگاه از طرف مراجع رسمی و قانونی برگزار می شود.

- اهداف فرآیندی توسعه کسب و کار آفرینی دانشجویی
بازتاب دستاوردهای مورد انتظار زیر است:
- تمرکز و هماهنگی کلیه فعالیت های کسب و کار آفرینی دانشجویان تحت مدیریت مرکز کارآفرینی دانشگاه با همکاری سایر واحدهای دانشگاهی.
 - توسعه و ترویج قابلیت ها و خصایص دانشی، نگرشی، مهارتی دانشجویان در بعد کسب و کار آفرینی با رویکرد کارگروهی.
 - ارائه خدمات مقتضی به دانشجویان متقاضی کسب و کار آفرینی در زمینه آموزش، مشاوره فنی و کسب و کار، تأمین مالی و تخصیص فضا و زیرساخت های اولیه در حد توان دانشگاه.
 - مستندسازی تجارب کسب و کار آفرینی دانشجویان به منظور تبادل تجربیات، انتخاب و الگوسازی نمونه های موفق توأم با تشویق مناسب.

شکل ۱- فرآیند گردش کار طرح های کسب و کار آفرینی

۳- مرکز کارآفرینی پس از ارزیابی اولیه طرح و تأیید آن در کارگروه کارشناسی، نسبت به گزارش آن در شورای راهبري نوآوری و کارآفرینی دانشگاه اقدام می کند. در ارزیابی، مستندات صلاحیتی، نظیر تجربه کاری و یا شرکت در کارگاه های آموزشی مرتبط ملاک اولویت قرار می گیرد.

۴- مرکز کارآفرینی دانشگاه نسبت به ارزیابی طرح و تصمیم گیری درباره یکی از سه حالت: (الف) رد، (ب) برگشت به تیم کسب و کار برای اصلاحات تعیین شده و یا (ج) تصویب و در نتیجه، تعیین نوع و سطح پشتیبانی ممکن در اولین فرصت ممکن اقدام می کند.

۵- در صورت تصویب طرح کسب و کار، موضوع از طرف مرکز کارآفرینی به تیم کسب و کار اعلام می شود تا ظرف مدت حداکثر یک ماه، اقدامات اولیه را برای استقرار و فعالیت عملیاتی انجام دهند. اعلام رسمی مجوز شروع طرح کسب و کار تنها بعد از انجام این اقدامات اولیه ممکن است.

۶- در مورد طرح هایی با قابلیت تجاری، تیم کسب و کار مطابق طرح کسب و کار ارائه شده و ارائه ضمانت لازم (سفته بر حسب ارزش اعلام شده از سوی مرکز

فرآیند کسب و کار آفرینی دانشجویی را می توان در چند بخش مرتبط با هم به شرح زیر خلاصه کرد:
الف- چرخه اجرایی کسب و کار آفرینی دانشجویی؛ اجرای یک طرح کسب و کار دانشجویی شامل ۹ مرحله به شرح زیر است:

۱- تیم متقاضی فعالیت کسب و کار آفرینی نسبت به تدوین طرح کسب و کار مورد نظر در قالب کاربرگ مربوطه، با درج اطلاعات مورد درخواست، اخذ امضای همه اعضای تیم و راهبر/ مشاور و ارائه آن به مرکز کارآفرینی اقدام می کند.

راهبر تیم کسب و کار کاربرگ مبتنی بر پذیرش و پایبندی به تعهدات مورد نظر را به نمایندگی از کل اعضای تیم و با آگاهی آن ها امضاء و همراه با کاربرگ مربوطه ارائه می دهد.

۲- تیم کسب و کار می باید طرح خود را از یکی از مسیرهای (الف) گروه آموزشی/ دانشکده، (ب) انجمن علمی/ تشکل دانشجویی، (ج) مدیریت های مرتبط در دانشگاه تدوین و اجرا کند.

- پذیرش و حمایت از طرح‌های کسب‌وکار ارائه شده توسط تیم‌های موفق که پیش‌تر طرح کسب‌وکار خود را تحت نظر مرکز کارآفرینی به انجام رسانده‌اند، و یا به‌طور فعال در کارگاه‌های آموزشی مهارتی و رویدادهای کارآفرینی شرکت کرده‌اند، در اولویت است.

- در مورد طرح‌های دارای ظرفیت تجاری و درآمدزایی، سفته ارائه شده به‌عنوان ضمانت انجام تعهدات، پس از اختتام طرح؛ عودت داده خواهد شد. بی‌تردید، عدم انجام تعهدات می‌تواند زمینه‌ساز به اجرا گذاشتن سفته شود.

- در صورت عدم برداشت محصول یا فروش یا انتقال به‌موقع محصول که موجب ضایع شدن آن و یا اشغال فضای تخصیص‌یافته شود؛ مرکز کارآفرینی می‌تواند نسبت به جابجایی و عرضه محصول اقدام و در صورت فروش، درآمد حاصله را به حساب دانشگاه واریز و رسید بانکی آن را بایگانی کند.

- هر فعالیت کسب‌وکار آفرینی معمولی در عرصه‌ها و فضاهای مقرر، برای دوره شش‌ماهه بوده و بعد از هر شش ماه پس از ارزیابی، امکان تمدید وجود دارد. در مورد طرح‌های کسب‌وکار آفرینی با قابلیت تجاری، این مدت بر حسب توافق طرفین تعیین خواهد شد.

- شروع یا توسعه فعالیت‌ها نیازمند ارائه طرح و کسب مجوز از شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی است. بی‌تردید بدون مجوز، قانوناً هرگونه فعالیت تحت عنوان کسب‌وکار آفرینی مجاز نیست.

- فعالیت‌های کسب‌وکار آفرینی باید به‌طور مشخص، دارای نوآوری و درعین‌حال اقتصادی باشد به‌گونه‌ای که درآمدزایی آن محقق شود.

- هر گروه کسب‌وکار می‌تواند تعداد محدودی طرح کسب‌وکار آفرینی را اجرا کند.

کارآفرینی (برای طرح‌های با ظرفیت تجاری و درآمدزایی منجر به انعقاد قرارداد) همراه با مدارک شخصی مرتبط نظیر تصویر شناسنامه، کارت ملی، کارت دانشجویی و نشانی معتبر) نسبت به راه‌اندازی و مدیریت کسب‌وکار خود به‌صورت رسمی حداکثر تا یک ماه پس از اعلام مرکز کارآفرینی اقدام می‌کنند.

۷- در مورد طرح‌های کسب‌وکار معمول (غیرتجاری)، تیم کسب‌وکار می‌باید ضمن در جریان قراردادن مرکز کارآفرینی از عرضه و فروش محصولات، پس از گذشت هر ثلث از چرخه عمر کسب‌وکار خود نسبت به ارائه گزارش پیشرفت/ وضعیت به مرکز کارآفرینی در قالب کاربرگ اقدام کنند.

۸- در مورد طرح‌های کسب‌وکار معمول (غیرتجاری)، تیم کسب‌وکار موظف است در پایان کار ۱۰ تا ۳۰ درصد از سود حاصل از فروش (بر مبنای خوداظهاری) را با تائید مرکز کارآفرینی به حساب درآمد فروش واریز و رسید بانکی آن را در اختیار مرکز کارآفرینی دانشگاه قرار دهد.

۹- تیم کسب‌وکار پس از اتمام چرخه عمر کسب‌وکار خود نسبت به ارائه گزارش پایان کار در قالب کاربرگ همراه با مستندات مقتضی (به‌صورت کاغذی، عکس و فیلم) اقدام می‌کنند.

ب- ملاحظات فرآیند کسب‌وکار آفرینی دانشجویی: در مرحله اجرا، همه طرح‌های کسب‌وکار ملزم به رعایت ملاحظات زیر می‌باشند:

- در صورت تشخیص، مرکز کارآفرینی می‌تواند نسبت به ارسال طرح کسب‌وکار به یک صاحب‌نظر اعم از هیئت علمی، دانشجو و کارشناس داخل یا خارج دانشگاه برای اعلام نظر به یکی از سه حالت فوق توأم با ارائه پیشنهاد برای بهبود اقدام کند.

- در صورت بازگشت برای اصلاح، تیم کسب‌وکار موظف است نسبت به انجام اصلاحات لازم در طرح کسب‌وکار ظرف مدت دو هفته و ارائه آن به مرکز کارآفرینی اقدام کند.

- ۱- تسهیل فرآیند اجرایی و نظارت بر فعالیت تیم کسب‌وکار مطابق کاربرگ‌های تکمیل شده.
- ۲- تعیین محل اجرای فعالیت کارآفرینانه در صورت امکان با رازینی و هماهنگی با واحدهای مربوطه.
- ۳- تأمین منابع مالی بر حسب سقف اعتبار حمایت از طرح‌های کسب‌وکار مصوب هر سال مالی در شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی.
- ۴- گزارش‌گیری و مستندسازی و انتشار تجارب موفق تیم کسب‌وکار آفرینی.
- ۵- ارزیابی به‌منظور انتخاب، معرفی و تشویق دانشجویان موفق در زمینه کسب‌وکار آفرینی موضوع شیوه‌نامه.
- ۶- تسهیل استفاده تیم کسب‌وکار آفرین از خدمات آزمایشگاهی در چارچوب ضوابط و مقررات مرسوم.
- ۷- معرفی و تقدیر مناسب از خیرین کسب‌وکار آفرین پشتیبانی‌کننده.
- ۸- معرفی طرح‌های نوآور فناورانه ارائه شده به مرکز رشد واحدهای فناور دانشگاه.
- ۹- تسهیل حضور تیم کسب‌وکار آفرین در نمایشگاه‌ها، جشنواره‌ها و بازارچه‌ها.
- ۱۰- تسهیل ارائه خدمات آموزشی و مشاوره‌ای از طریق کارگاه‌ها و رویدادهای آموزشی و نیز مشاوران کارآفرینی.
- ۱۱- تسهیل ثبت ایده‌های کارآفرینانه و تجاری‌سازی آن با همکاری مدیریت فناوری و مرکز رشد دانشگاه.
- ۱۲- صدور گواهی تأیید فعالیت کسب‌وکار برای اعضای تیم، راهبر و مشاور در صورت درخواست و معرفی متقاضیان به مراجع مورد نظر پس از ارائه گزارش پایان کار.
- ۱۳- بازدید از فعالیت‌های تیم کسب‌وکار و دانش‌آموختگان و تقدیر مقتضی همراه با انعکاس مناسب فعالیت‌ها در بین جامعه دانشگاهی.
- ۱۴- تسهیل امور مربوط به کسب‌وکار (نظیر هماهنگی برای تردد با واحد حراست دانشگاه) در صورت دریافت درخواست کتبی تیم کسب‌وکار در روزهای اداری.
- در راستای پشتیبانی مقتضی از کسب‌وکار آفرینی دانشجویی، مرکز کارآفرینی با هماهنگی شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی می‌تواند به جذب کمک

- هر طرح کسب‌وکار آفرینی باید از لحاظ تخصصی در تعامل پیوسته با مشاور کارآفرینی دانشکده مربوطه پیاده شود.
- از لحاظ فنی، مراتب تأیید و هدایت طرح‌ها از سوی مشاور فنی مرکز مبذول خواهد شد.
- هر تیم مجری طرح، علاوه بر پرداختن به اجرای طرح خود، بخشی از وقت خود را صرف نگهداشت و ارتقای زیرساخت‌ها و فضاهای عمومی خواهد کرد.
- تیم‌های کسب‌وکار در صورت اعلام مرکز کارآفرینی متعهد به شرکت در رویدادهای مربوطه هستند.
- هرگونه مشارکت در طرح‌های کسب‌وکار یا رویدادهای کارآفرینی و نوآوری، هیچ‌گونه تعهد استخدامی یا مالکیتی را برای دانشگاه در قبال مشارکت‌کنندگان ایجاد نمی‌کند.
- همه تیم‌های کسب‌وکار ملزم به رعایت ارزش‌ها و قوانین و مقررات رسمی هستند.
- در صورت بروز هرگونه تضاد یا اختلاف درون تیم کسب‌وکار، لازم است در اسرع وقت به مرکز کارآفرینی گزارش داده شود.
- همه قطعات و واحدهای کسب‌وکار می‌باید مشخصات مربوطه را بر روی تابلوی نصب شده به شرح زیر درج کنند:
 - مجری و همکاران با ذکر مشخصات تحصیلی
 - مشاور تخصصی
 - مشاور فنی
 - عنوان فعالیت
 - تاریخ شروع
 - تاریخ پایان
 - شماره مجوز کارگروه کارآفرینی / شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی
- ج- پشتیبانی از کسب‌وکار آفرینی دانشجویی؛ در چرخه کسب‌وکار آفرینی دانشجویی خدمات پشتیبانی و اقدامات حمایتی محتمل زیر مدنظر است:

آن‌ها در پیشبرد امور کارآفرینی بر مبنای رویکرد شبکه‌ای و پایین به بالا به‌جای مداخله دستوری از بالا به پایین

- شناسایی استعدادهای کسب‌وکار آفرینی دانشجویان و راهنمایی و هدایت تخصصی آن‌ها در این زمینه

وظایف کلیدی راهبران کسب‌وکار آفرینی دانشجویی عبارت است از:

- اطلاع‌رسانی رویدادهای کارآفرینانه در تعامل با مرکز کارآفرینی در هر دانشکده

- کمک به تیم‌سازی در قالب هسته‌های کسب‌وکار دانشجویی طبق شیوه‌نامه‌های مصوب

- ارائه مشاوره شغلی به دانشجویان با رویکرد کارآفرینی و خوداشتغالی

- تسهیل برگزاری رویدادهای کسب‌وکار آفرینی برای دانشجویان و دانشکده‌ها

- تدوین برنامه سالانه فعالیت‌های کارآفرینی، مستندسازی و ثبت گزارش دهی رویدادهای کارآفرینانه و مشخصات دانشجویان کسب‌وکار آفرین در راستای تشکیل بانک اطلاعاتی کارآفرینان

- کمک به برگزاری اثربخش درس کارآفرینی در هر دانشکده

- اهتمام به اقدامات ترویجی و فرهنگی برای ارتقای روحیه کارآفرینی در بین دانشجویان با همکاری معاونت دانشجویی و فرهنگی

- ایفای نقش رابط هماهنگ‌کننده مابین مدیریت دانشکده، مدیران گروه‌های آموزشی، تشکلهای دانشجویی، مرکز کارآفرینی و سایر واحدها در امور کارآفرینی در قالب نشست‌هایی نظیر شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی.

- نیازسنجی، گزارش دهی رویدادها و آسیب‌شناسی وضعیت کسب‌وکار آفرینی در دانشکده مربوطه توأم با ارائه راهکار به مرکز کارآفرینی جهت طرح در

با هدف تأمین مالی فعالیت‌های کسب‌وکار آفرینی در دانشگاه به شکل نوعی صندوق کسب‌وکار آفرینی اقدام کند. در صورت تشخیص و امکان می‌توان به جذب کمک از محل منابع دیگر (صندوق‌ها) و خیرین کسب‌وکار آفرین به‌صورت بلاعوض بهره گرفت.

فرآیند راهبری (متورینگ) کسب‌وکار آفرینی دانشجویی: تحقق دانشگاه کارآفرین مستلزم فراگیر شدن روحیه و فرهنگ کارآفرینی در بین دانشگاهیان مبتنی بر تعامل هدفمند و همکاری جمعی است. در این بین، تعامل اعضای هیئت‌علمی با دانشجویان فراتر از امور آموزشی و پژوهشی مرسوم و البته، در راستای جهت‌گیری و مأموریت کارآفرینی در نقش استاد مشاور مجرب در زمینه کسب‌وکار آفرینی از اهمیت اساسی برخوردار است. پیش‌تر هم نقش آفرینی استاد مشاور فرهنگی برای هدایت انجمن‌های علمی دانشجویی تجربه‌شده است. به‌منظور هدایت شغلی کارآفرینانه دانشجویان، شناسایی استعداد دانشجویان در زمینه کسب‌وکار آفرینی و جهت‌دهی آن‌ها، مشاوره شغلی به دانشجویان متناسب با زمینه‌های تحصیلی تخصصی دانشجویان، فرآیندی برای نقش آفرینی استاد مشاور کارآفرینی دانشجویان مدنظر است. این فرآیند که مصداق متورشیپ مبتنی بر راهنمایی حین تحصیل دانشجویان در تجربه نظارت شده کسب‌وکار است، اهداف زیر را دنبال می‌کند:

- ارتقای تعامل و هم‌افزایی استاد و دانشجو در زمینه امور کسب‌وکار آفرینی

- بهبود اثربخشی ابعاد سازنده برنامه درسی پنهان در حوزه کارآفرینی

- تشویق و بهره‌گیری سازنده از ظرفیت نقش آفرینی اعضای هیئت‌علمی در تحقق الگوی دانشگاه کارآفرین

- فراگیر کردن مشارکت گروه‌های آموزشی و دانشکده‌ها و شناسایی و بهره‌برداری از ظرفیت

-برخورداری از ظرفیت تعامل و هوشمندی اجتماعی برای برقراری ارتباط سازنده، کار تیمی و شبکه‌سازی.

-آشنایی با قوانین و مقررات در حوزه کارآفرینی و کسب‌وکار از جمله آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های مصوب و ساختارهای مستقر.

- شرکت در نشست‌های تصمیم‌گیری در حوزه کارآفرینی از جمله جلسات شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی و کارگروه کارشناسی در صورت دعوت از سوی دبیر جلسه.

داشتن تجربه دستکم شرکت در یک نشست یا کارگاه با موضوع کارآفرینی و مدیریت کسب‌وکار منتهی به مدرک مورد تأیید مرکز کارآفرینی دانشگاه برای عهده‌داری مسئولیت استاد مشاور کارآفرینی ضروری است. مرکز کارآفرینی می‌تواند برای هر دوره، نسبت به برگزاری یک جلسه توجیهی با هدف توافق درباره برنامه کار مورد نظر با حضور همه مشاوران کارآفرینی اقدام کند.

به لحاظ سازوکار انتخاب، نظارت و ارزیابی بر راهبران کسب‌وکارآفرینی دانشجویی، استاد مشاور کارآفرینی دانشجویان در هر دانشکده در تعامل و هماهنگی با مدیریت آن دانشکده از سوی مدیر مرکز کارآفرینی به شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی معرفی و در صورت تأیید، با حکم مدیر مرکز کارآفرینی برای مدت یک سال تحصیلی منصوب می‌شود. در صورت عملکرد مؤثر مورد تأیید شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی و اعلام آمادگی خود فرد، مدت‌زمان تصدی استاد مشاور کارآفرینی می‌تواند برای سال بعد تمدید شود. در صورت تفاوت زمینه کسب‌وکار گروه‌های آموزشی یک دانشکده و نیز با در نظر گرفتن تعداد دانشجویان؛ ریاست آن دانشکده می‌تواند به معرفی مشاور کارآفرینی برای گروه‌های آموزشی معین اقدام کند.

شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی دانشگاه دست‌کم در پایان هر نیم‌سال.

- تسهیل کارورزی کارآفرینانه دانشجویان با شناسایی و معرفی کسب‌وکارهای مستعد برای گذراندن دوره کارورزی و هموار نمودن پذیرش دانشجوی کارورز توسط آن‌ها.

- بازدید منظم و ارزیابی تخصصی طرح‌های کسب‌وکار آفرینی و ارائه گزارش به مرکز کارآفرینی استاد مشاور کارآفرینی هر دانشکده می‌تواند عهده‌دار برگزاری واحد عملی درس کارآفرینی در تعامل هماهنگ با اداره آموزش دانشکده و نیز مدرس واحد نظری درس باشد. استاد مشاور کارآفرینی هر دانشکده می‌تواند در صورت نیاز و امکان با اعضای هیئت‌علمی، کارکنان و دانش‌آموختگان در چارچوب قوانین و مقررات توأم با ارائه گزارش همکاری کند. از تمامی واحدها انتظار می‌رود در راستای پیشبرد سند دانشگاه کارآفرینی و مصوبات مدیریت دانشگاه و در چارچوب قوانین و مقررات موجود به اقتضای منابع موجود با مشاوران کارآفرینی همکاری کنند. ایفای نقش راهبر کسب‌وکار آفرینی دانشجویی نیازمند برخورداری از صلاحیت‌ها و قابلیت‌های ویژه‌ای است که اهم آن‌ها را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

-آشنایی و تعهد به مأموریت کارآفرینی دانشگاه و فعالیت کسب‌وکار آفرینی دانشجویان.

-برخورداری از تجربه عملی در حوزه کسب‌وکار و کارآفرینی.

- مشارکت فعال در رویدادهای کارآفرینی برگزار شده در سطح دانشگاه.

-صرف وقت و زمان برای مشاوره دانشجویان در امور کسب‌وکار و کارآفرینی.

جدول ۲- ملزومات توسعه کسب و کارهای دانشجویی در راستای توانمندسازی اقتصادی دانشجویان

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	درصد
۱	بهره‌مندی دانشجویان از راهبران فنی و کسب و کار (متنور) در جریان پیشبرد طرح‌های کسب و کار	۲۰	۹۱
۲	تسهیل عرضه محصولات و خدمات کسب و کارهای دانشجویی به بازار (بازارگاه دانشجویی، فن بازار، نمایشگاه...)	۲۱	۹۵
۳	تسهیل دسترسی کسب و کارهای دانشجویی به خدمات آزمایشگاهی مورد نیاز در دانشگاه	۹	۴۱
۴	تامین سرمایه اولیه برای دانشجویان کسب و کارآفرین از محل منابع دانشگاه (صندوق/ گرت کارآفرینی)	۲۰	۹۱
۵	تسهیل جذب اعتبارات از مجامع ذیربط خارج دانشگاه برای کسب و کارهای دانشجویی	۱۲	۵۵
۶	توسعه و تخصیص رقابتی زیرساخت‌ها و فضاهای کسب و کار به دانشجویان کسب و کارآفرین	۲۲	۱۰۰
۷	تخصیص امکانات رفاهی متناسب با شرایط دانشجویان کسب و کارآفرین (تغذیه و اسکان در ایام تعطیلات)	۱۲	۵۵
۸	معرفی و تسهیل تعامل دانشجویان کسب و کارآفرین با سایر موسسات و سازمان‌های زیست‌بوم نوآوری پیرامونی	۱۴	۶۴
۹	ارایه آموزش‌های مهارتی مورد نیاز دانشجویان کسب و کارآفرین	۸	۳۶
۱۰	برگزاری رویدادهای استارت‌آپی هدفمند برای دانشجویان توأم با حمایت‌های پی‌آیندی	۶	۲۷
۱۱	تسهیل پذیرش و استقرار کسب و کارهای دانشجویی مستعد در مرکز رشد واحدهای فناور دانشگاه (تبدیل تیم‌های کسب و کار به هسته فناور)	۵	۲۳
۱۲	معرفی و پیونددهی کسب و کارهای دانشجویی به پارک علم و فناوری استان به منظور کسب حمایت‌های مقتضی دانش‌بنیانی	۶	۲۷
۱۳	فرآیندسازی شرایط ایمنی و امنیت در محیط‌های کسب و کار دانشجویی	۱۰	۴۵
۱۴	اولویت‌بخشی به تامین محصولات مورد نیاز دانشگاه از کسب و کارهای دانشجویی (تلفیق در زنجیره تامین دانشگاه)	۱۵	۶۸
۱۵	واگذاری اقلام و تجهیزات بلااستفاده یا اسقاطی دانشگاه برای طرح‌های کسب و کارآفرینی با رویکرد استفاده مجدد (reuse)	۱۹	۸۶
۱۶	تعریف و تسهیل فرآیندهای اداری مربوط به کسب و کارآفرینی دانشگاه	۱۴	۶۴
۱۷	گنجاندن راهبرد کسب و کارآفرینی دانشجویان در برنامه‌های راهبردی و بودجه سالانه دانشگاه	۵	۲۳
۱۸	همکاری بخش‌های مختلف دانشگاه با دانشجویان کسب و کارآفرین در قالب یک چارچوب معین (پرهیز از مداخله‌گری نابجا)	۱۷	۷۷
۱۹	امکان‌بخشی تبلیغات از سایت و شبکه اجتماعی دانشگاه برای محصولات و خدمات دانشجویان کسب و کارآفرین	۱۶	۷۳
۲۰	اولویت‌بخشی به هسته‌های کسب و کار دانشجویی در واگذاری قراردادی پروژه‌های برون‌سپاری‌شده دانشگاه (درون‌سپاری)	۴	۱۸
۲۱	نظارت و پایش مستمر با رویکرد عارضه‌یابی، مستندسازی و تضمین دسترسی به موقع دانشجویان کسب و کارآفرین به ملزومات امر	۹	۴۱
۲۲	تعامل همکارانه و انگیزه‌بخش اساتید با دانشجویان کسب و کارآفرین	۱۲	۵۵
۲۳	شناسایی و تجلیل از دانشجویان موفق کسب و کارآفرین با رویکرد الگوسازی و انگیزه‌بخشی	۱۰	۴۵
۲۴	اطلاع‌رسانی به موقع و پیوسته به دانشجویان در مورد فرصت‌ها و موضوعات کسب و کارآفرینی	۱۶	۷۳
۲۵	در دسترس بودن خدمات شتاب‌دهی (مشاوره‌ای، سرمایه‌گذاری و غیره) برای دانشجویان کسب و کارآفرین	۷	۳۲
۲۶	تقویت تشکیل‌یافتگی دانشجویان کسب و کارآفرین در قالب انجمن کارآفرین یا تعاونی با رویکرد خوشه‌سازی حول زنجیره ارزش	۶	۲۷
۲۷	حفاظت از ایده‌های نوآورانه کسب و کار و فناوری دانشجویان	۱۱	۵۰
۲۸	پوشش مقتضی ریسک و جبران خسارات دانشجویان کسب و کارآفرین بویژه در موقع شکست	۳	۱۴
۲۹	اعطای دوره تنفس در شروع کار توأم با انعطاف‌پذیری در تمدید قرارداد کسب و کارها	۶	۲۷
۳۰	دسترسی به خدمات لابراتوار کسب و کار برای توسعه الگوهای کسب و کار، تدوین طرح تجاری، تحلیل‌های نرم‌افزاری، شبیه‌سازی و غیره	۱	۶

به گمارش راهبر تخصصی اقدام کند. نظارت بر عملکرد استاد مشاور کارآفرینی بر عهده مرکز کارآفرینی در تعامل با مدیریت واحد مربوطه (دانشکده) است و در صورت محرز شدن عدم اهتمام مؤثر و عملکرد ضعیف، شورای راهبری نوآوری و کارآفرینی در هر زمان که تشخیص دهد می‌تواند از استاد مشاور کارآفرینی سلب مسئولیت کند. برای تشویق اعضای هیئت‌علمی در قالب سازوکار اعتبار رقابتی، به ازای هر سال فعالیت مشاور کارآفرینی تا

برای ایجاد انگیزه و مشارکت بیشینه، از مدیریت دانشکده‌ها انتظار می‌رود در صورت وجود افراد واجد شرایط و علاقه‌مند، از معرفی یک فرد برای سال‌های متوالی به‌عنوان مشاور اجتناب شود. در صورت تشخیص گروه آموزشی و یا دانشکده، برای طرح‌های کسب و کار دانشجویی، می‌توان به معرفی مشاور معینی (غیر از مشاور کارآفرینی آن گروه یا دانشکده) اقدام کرد. مدیریت مرکز کارآفرینی می‌تواند در زمینه‌های عمومی، همانند امور حقوقی و فنی یا حوزه‌های تخصصی (همانند خوشه‌های کسب و کار معین) نسبت

سقف ۳ امتیاز به تشخیص مرکز کارآفرینی در کاربرگ اعتبار پژوهشی سالانه به متقاضی اعطا می‌شود.

ملزومات حمایتی برای توسعه کسب‌وکارهای دانشجویی: تحلیل محتوای مصاحبه‌های صورت گرفته در بخش تحقیق کیفی میدانی، منجر به استخراج عبارت یا مضمون کلیدی و سپس، تبدیل آن به ۳۰ گزاره متنی شد (جدول ۲). بر اساس فراوانی استخراج شده، توسعه و تخصیص رقابتی زیرساخت‌ها و فضاهای کسب‌وکار به دانشجویان کسب‌وکارآفرین و دسترسی دانشگاه به آزمایشگاه کسب‌وکار برای توسعه الگوهای کسب‌وکار، تدوین طرح تجاری، تحلیل‌های نرم‌افزاری، شبیه‌سازی و غیره به ترتیب بیشترین و کمترین بار از سوی مصاحبه‌شوندگان مورد اشاره قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

به‌عنوان یک بازآرایی سنت‌ها یا بازآفرینی سازوکارهای مدرن (استارت‌آپ‌ها) در بستر سنت‌های اصیل (سنت تعاون‌گری)، کسب‌وکارهای دانشجویی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان ماهیت بنه را که شکلی از تعاونی سنتی زراعی در ایران است، یافته‌اند. بنه‌های کسب‌وکار دانشجویی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان تیم‌های کاری هستند که توسط گروهی از دانشجویان بر پایه کارکرد تعاونی جمعی و تسهیم منابع دانش، نیروی کار و منابع تولید با در اختیارگرفتن زمین، سوله، کارگاه و گلخانه از دانشگاه (در نقش دارنده دارایی‌های غیرمنقول) با تقسیم کار مشترک فعالیت می‌کنند. در حال حاضر چندین بنه دانشجویی، در زمینه تولیدات زراعی، گلخانه‌ای، مهندسی مکانیک ماشین‌آلات کشاورزی، تولید محصولات غذایی فعال هستند. این بنه‌ها، علاوه بر تقسیم کار و تسهیم منابع به شیوه اقتصاد اشتراکی، دارای صندوق مشترک کار و سرمایه هستند. بدین‌صورت که هر دانشجو از محل آورده و

درآمد خویش، مبلغی را در صندوق وابسته به تعاونی، سرمایه‌گذاری می‌کند. همچنین، هر عضو بنه، می‌باید حجم کار معینی را در طول فصل زراعی به امور مشترک بنه‌ها، همانند کنترل علف‌های هرز، توسعه شبکه آبیاری، تجهیز گلخانه‌ها و نظایر آن تخصیص دهد و این روز در صندوق مشترک کار و سرمایه ذخیره می‌شود و در مواقع مورد نیاز، به‌ویژه در فصل کشت‌وکار، می‌تواند از نیروی کار ذخیره‌شده بهره گیرد. همچنین سیاست خوشه‌سازی بنه‌های هم‌فعالیت و واگذاری از امور مدیریتی، از نگهداری و تعمیر زیرساخت‌ها تا مدیریت ایمنی و امنیت واحدها، تمرکززدایی کرده و زمینه خوداتکایی و توانمندی دانشجویان فعال در بنه‌ها توأم با رقابت بین خوشه‌ها را فراهم ساخته است (شریف‌زاده، ۱۴۰۱). البته، این سازوکار در عمل با مشکلاتی روبرو بوده است. از جمله، تأمین مالی اولیه طرح‌های کسب‌وکار دانشجویی و توسعه زیرساخت‌های مقتضی در شرایط کمبود دانشگاه‌ها، سرریز مسائل کسب‌وکار به فضای تحصیلی دانشجویی و بروز مسائل و مشکلات مرسوم کسب‌وکارها در مورد این طرح‌ها و ذهنیت ناهم‌سوی برخی دانشگاهیان در خصوص فعالیت‌های کارآفرینی و کسب‌وکار دانشجویی، و همچنین موانع اداری مربوط به حمایت سازمان‌ها و مؤسسات ذی‌ربط (نظیر اخذ مجوز، پروانه، پرداخت تسهیلات) و سرانجام، گسست در فرآیند کسب‌وکارهای دانشجویی با اتمام دوره تحصیل از جمله موانع احتمالی این سازوکار به شمار می‌رود. بسیاری از بنه‌ها بر مرحله تولید تمرکز داشته و در مرحله ارتباط بازار و عرضه موفق محصول در بازار چالش دارند. همچنین، مدیریت تیمی اثربخش و مدیریت تعارض و نیز تأمین سرمایه اولیه، تمایل به تکرار کسب‌وکارهای خاص و آزمون پس داده، و ارتقای مقیاس طرح‌های کسب‌وکار از دیگر مشکلات تجربه‌شده این بنه‌ها هست. یکی از مشکلات اساسی

کسب‌وکار آفرینی دانشجویان، ماهیت غیررسمی این کسب‌وکارها است که سبب می‌شود علاوه بر اینکه آن‌ها در بازار کار و اشتغال کشور دیده نشوند، به دلیل عدم اخذ مجوزهای رسمی، از حمایت‌های مرسوم بی‌بهره بمانند.

همانطور که یافته‌های بخش دوم این تحقیق نشان داد توسعه کسب‌وکارهای دانشجویی با رویکرد توانمندسازی اقتصادی توأم با یادگیری تجربی، نیازمند شبکه‌سازی جهت پیونددهی کسب‌وکارهای دانشجویی با زیست‌بوم پیرامونی، توسعه زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های درون دانشگاه در حوزه کسب‌وکار در کنار ارائه خدمات پشتیبانی توانمندساز و هدفمند است. در مورد فرآیند کسب‌وکارآفرینی دانشجویان در پژوهش‌های پیشین، مطالعه مشابهی در دسترس نبود؛ اما، یافته‌های مرتبط با ملزومات مشارکت دانشجویان در برنامه‌های کارآفرینی موید نتایج برخی پژوهش‌های مرتبط (اخوان کاظمی و علی بیگی، ۱۳۹۲؛ رستمی و همکاران، ۱۳۹۰؛ گراوندی و چشمه کبودی، ۱۳۹۰) است. در ادامه برخی پیشنهادها ارائه می‌شود. رهیافت معرفی شده در این نوشتار در راستای چندتدبیر از الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت، گسترش تعلیم و تربیت وحیانی، عقلانی و علمی، تربیت نیروی انسانی توانمند، خلاق، مسئولیت‌پذیر و دارای روحیه مشارکت جمعی با تأکید بر فرهنگ جهادی و محکم‌کاری و به‌ویژه، ارزش‌گذاری معلومات و مهارت‌های غیررسمی روزآمد و کارآمد، ارتقای دانش‌های مهارتی و تنوع‌بخشی به شیوه‌های مهارت‌افزایی قلیل‌توجه است. اهمیت موضوع از آنجایی که در بخش کشاورزی مطرح شده است که در راستای این تدبیر از الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت مبنی بر تأمین امنیت و ایمنی غذا و ترویج تغذیه سالم و ارتقای سازوکارهای نظارت بر تولید و

توزیع مواد غذایی و مصرفی قرار دارد، دو چندان می‌شود.

در راستای گسترش این رهیافت، لازم به ذکر است بازشناسی و تشویق مناسب فعالیت‌های کسب‌وکار آفرینی دانشجویان نقش مهمی در شناسایی و انگیزه بخشی به استعدادهای کارآفرینی، الگوسازی و ترویج فرهنگ کارآفرینی توأم با رقابت سازنده در جامعه دانشگاهی دارد. این برداشت همراستا با گزاره زیر از مبانی انسان‌شناختی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت قرار دارد: *انسان موجودی اجتماعی است و تأمین بسیاری از نیازها و شکوفایی استعدادهای خود را در بستر تعامل و مشارکت جمعی جستجو می‌کند.* بدین منظور لازم است علاوه بر در نظر گرفتن بعد اقتصادی دوره دانشجویی و سیاست‌گذاری برای توانمندسازی اقتصادی دانشجویان در کنار ابعاد علمی، فرهنگی و اجتماعی، تدابیر زیر از سوی مدیریت دانشگاه‌ها عملیاتی شود:

- شناسایی و معرفی دانشجویان کسب‌وکار آفرین به‌عنوان الگوی نقش و نیز ترویج فرهنگ کارآفرینی در جامعه دانشگاهی در راستای تدبیر الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت مبنی بر: تربیت نیروی انسانی توانمند، خلاق، مسئولیت‌پذیر و دارای روحیه مشارکت جمعی با تأکید بر فرهنگ جهادی و محکم‌کاری.

- انگیزه‌بخشی و ارائه خدمات مقتضی به دانشجویان کسب‌وکار آفرین در زمینه آموزش، مشاوره فنی و کسب‌وکار، تأمین مالی و تخصیص فضا و زیرساخت‌های اولیه در حد توان دانشگاه در راستای تدبیر الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت مبنی بر: ارتقای مهارت‌های حرفه‌ای بومی به فناوری‌های صنعتی با استفاده از دستاوردهای نوین علمی و تجارب تاریخی و احیای بازارهای تولیدی تخصصی مطابق قابلیت‌های سرزمینی.

- مستندسازی تجارب کسب‌وکار آفرینی دانشجویان به‌منظور تبادل تجربیات، انتخاب و الگوسازی نمونه‌های موفق توأم با تشویق مناسب در راستای تدبیر الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت مبنی بر: ارزش‌گذاری معلومات و مهارت‌های غیررسمی روزآمد و کارآمد، ارتقای دانش‌های مهارتی و تنوع‌بخشی به شیوه‌های مهارت‌افزایی.
- معرفی دانشجویان کارآفرین برتر دانشگاه به مجامع ذی‌ربط برای حمایت‌های لازم و به رسمیت شناختن کسب‌وکارهای دانشجویی و ارائه خدمات حمایتی مرسوم در زیست‌بوم کسب‌وکار از این دسته از کسب‌وکارها در راستای تدبیر الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت مبنی بر: تسهیل ورود کارآفرینان به عرصه‌های اقتصادی به ویژه اقتصاد دانش بنیان و کاهش هزینه‌های کسب و کار با
- تاکید بر اصلاح قوانین، مقررات و رویه‌های اجرایی کشور.
- این پژوهش، می‌تواند سرآغازی برای تعریف و استقرار سازوکارهای مناسب برای کارآفرینی حین تحصیل دانشجویان در نظر گرفته شود. در حالیکه این پژوهش بدلیل تمرکز بر روش تحقیق کیفی و مرور اسنادی محدودیت‌هایی داشت، در پژوهش‌های آتی می‌توان جنبه‌های مختلف موضوع را با بهره‌گیری از روش‌های تحقیق کمی و نیز آمیخته مورد مطالعه قرار دارد. از جمله این موضوعات می‌توان به ارزیابی دستاوردهای کارآفرینی دانشجویان از منظر یادگیری، مقایسه تطبیقی مشارکت دانشجویان در برنامه‌های کارآفرینی در دانشگاه‌های منتخب در سطح بین‌المللی، تدوین شاخص‌ها و نشانگرهای موفقیت کسب‌وکارهای دانشجویی و چگونگی ارتقای مقیاس کسب‌وکارهای دانشجویی اشاره داشت.

منابع

- اخوان کاظمی، م. ۱۳۹۱. شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی تشکیل و توسعه تعاونی‌های دانشجویی کشاورزی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه.
- اخوان کاظمی، م؛ و علی بیگی، ا. م. ۱۳۹۲. تشکیل تعاونی‌های دانشجویی کشاورزی: قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها. *تعاون و کشاورزی*، ۲(۸): ۶۵-۸۸.
- امیری، ع.ن و مرادی، ی. ۱۳۸۷. نگرش‌های کارآفرینانه دانشجویان و موانع آن. *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۱۹: ۶۷-۴۵.
- خسروی، ب؛ و سلیمان پور، م. ۱۳۸۸. راهکارهای آموزشی مؤثر در توسعه اشتغال دانش‌آموختگان مجتمع آموزش جهاد کشاورزی خوزستان. *پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی*، ۱(۹): ۱۹-۲۹.
- رستمی، ف، گراوندی، ش، زرافشانی، ک. ۱۳۹۰. پدیدارشناسی تجربیات دانشجویان در تأسیس کسب‌وکار (مطالعه موردی: دانشجویان پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه رازی کرمانشاه)، *توسعه کارآفرینی*، ۴(۱۴): ۸۷-۱۰۵.
- شریف‌زاده، م. ش. ۱۴۰۱. مهارت‌آموزی تجربی مبتنی بر کسب‌وکارهای دانشجویی هدایت‌شده. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، همایش ملی مهارت‌آموزی، هدایت شغلی و صلاحیت حرفه‌ای در آموزش عالی، صص ۸۱-۸۲.
- شریف‌زاده، م. ش. و عبدالله‌زاده، غ. ۱۴۰۱. غنی‌سازی مهارتی برنامه درسی نظام آموزش عالی کشاورزی ایران: مورد دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان. *پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی*، ۱۴(۶۲): ۹۷-۱۲۳.
- شهبازی، ا، علی بیگی، ا.ج. ۱۳۸۵. واکاوی شایستگی‌های دانش‌آموختگان کشاورزی برای ورود به بازارهای کار در کشاورزی. *علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، ۲(۱): ۱۵-۲۴.

- شیری، ن.، مراد نژادی، ه.، مهدی زاده، ح.، صی محمدی، س. ۱۴۰۰. فرصت های راه اندازی تعاونی های دانشجویی در دانشگاه ایلام: راهنمایی برای توسعه تعاونی های کشاورزی و خدماتی. تعاون و کشاورزی، ۱۰(۳۹): ۷۵-۹۶.
- عبدالله زاده، غ. و شریف زاده، م. ش. ۱۳۹۷. توسعه کسب و کار آفرینی در کشاورزی. گرگان: انتشارات دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- گراوندی، ش.، چشمه کیودی، ف. ۱۳۹۰. مزایا و چالش های تعاونی های دانشجویی کارآفرین (مطالعه ای موردی تعاونی ۴۸۰۲ دانشکده ای کشاورزی دانشگاه رازی). تعاون و کشاورزی، ۹(۳۳): ۱-۱۴.
- موحدی، ر.، اکبری، ر.، یعقوبی فرانی، ا.؛ و خداوردیان، م. ر. ۱۳۸۹. راهکارهای بهبود وضعیت اشتغال دانش آموختگان رشته های کشاورزی (مطالعه موردی دانشگاه بوعلی سینا همدان). پژوهش های ترویج و آموزش کشاورزی، ۳(۴): ۸۵-۹۸.
- نجات، ش. ۱۳۹۰. تأثیر مفید کارگاه های آموزشی در حین دوران تحصیل در افزایش انگیزه و کارآفرینی دانش آموختگان کشاورزی. مجموعه مقالات همایش ملی اشتغال دانش آموختگان بخش کشاورزی و منابع طبیعی. دانشگاه تربیت مدرس. تهران.
- یعقوبی فرانی، ا.، رحمانی، ف.، مهدی زاده، ح.؛ و نادری مهدی، ک. ۱۳۹۲. صلاحیت های مورد نیاز دانش آموختگان کشاورزی ایلام برای اشتغال در بخش تعاون. تعاون و کشاورزی، ۲(۵): ۶۸-۴۷.
- Abd Rahim, N., Mohamed, Z., Tasir, Z. and Shariff, S. A. 2022. Impact of experiential learning and case study immersion on the development of entrepreneurial self-efficacy and opportunity recognition among engineering students, Higher Education Pedagogies, 7(1): 130-145.
- Dobson, S., Maas, G., Jones, P., and Lockyer, J. 2018. Experiential Learning through the Transformational Incubation Programme: A Case Study from Accra, Ghana. In: Hyams-Ssekasi, D., Caldwell, E. (eds) Experiential Learning for Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, Cham.
- Gemmell, R.M., and Kolb, D.A. 2013. Experiential Learning and Creativity in Entrepreneurship. In: Carayannis, E.G. (eds) Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship. Springer, New York, NY.
- Hyams-Ssekasi, D., and Caldwell, E.F. 2018. An Exploration of Experiential Education as a Catalyst for Future Entrepreneurs. In: Hyams-Ssekasi, D., Caldwell, E. (eds) Experiential Learning for Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, Cham.
- Kolb D. 1984. Experiential learning: experience as the source of learning and development. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Lin, Z. C. 2013. Comparison of technology-based cooperative learning with technology-based individual learning in enhancing fundamental nursing proficiency. Nurse Education Today, 33(5): 546-551.
- Ochieng, N.T., Wilson, K., Derrick, C.J., and Mukherjee, N. 2018. The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. Methods in Ecology and Evolution, 9: 20– 32.
- Seow, P. S., Pan, G., and Koh, G. 2019. Examining an experiential learning approach to prepare students for the volatile, uncertain, complex and ambiguous (VUCA) work environment. The International Journal of Management Education, 17(1): 62-76.